

Přednosti a limity čistě přirozené metafysiky

PhDr. Efrek Jindráček, PhD., OP
Filosofická fakulta Papežské university sv. Tomáše Akvinského v Římě
Filosofický ústav Akademie věd ČR v Praze

Anotace:

Od třináctého století se na evropských universitách začíná vyučovat a vědecky rozvíjet obor zvaný *první filosofie* neboli *metafysika*, později též *ontologie*. Základním pilířem byl stejnojmenný soubor čtrnácti Aristotelových traktátů, interpretovaných podle různých principů a stejně tak i různých škol. Velká část samotných *metafysiků*, byli a jsou i dnes věřící křesťané, nezářídka katolíci. V moderní a současné filosofii se od šestnáctého století začíná stále více mluvit také o tzv. *křesťanské filosofii*, nikoli jako o synonymu k *teologii*, ale jako o *druhu* filosofie odlišné od teologie postavené explicitně na pramenech Zjevení. Ale i křesťanská teologie obsahuje nejedno sdělení týkající se metafysických témat. Otázka tedy zní: Nakolik je metodologicky legitimní, potřebné či dokonce nutné a zároveň filosoficky únosné zapojovat tato data do výkladu *první filosofie*?

Přednáška:

Úvod do problematiky:

Téma, které jsem si zvolil pro naše dnešní setkání, tedy „přednosti a limity čistě přirozené metafyziky“ můžeme pojmut čistě historicky a představit ho na jednotlivých významných myslitelích či školách od starověku po současnou filosofii anebo k němu přistoupit z hlediska teoretického a představit tento problém jako takový, tedy především filosoficky, naukově. Jelikož sám už osm let přednáším metafyziku jako vědu spekulativní a nikoli jako historicko-srovnávací disciplínu, rozhodl jsem se pro druhou z uvedených možností s tím, že odkazy na historické či konkrétní osobnosti budou spíše ilustrativní než vlastním předmětem našeho zamyšlení.

Můžeme říci, že od třináctého století se na evropských západních, latinských universitách začíná vyučovat a vědecky rozvíjet obor zvaný *první filosofie* neboli *metafysika*, později též *ontologie*. Základním pilířem byl, jak známo, stejnojmenný soubor čtrnácti Aristotelových traktátů, interpretovaných podle různých principů a stejně tak i různých škol. Velká část samotných *metafysiků*, byli a jsou i dnes věřící křesťané, nezářídka katolíci. V moderní a současné filosofii se od šestnáctého století začíná stále více mluvit také o tzv. *křesťanské filosofii*, nikoli jako o starověkém synonymu pro *teologii*, jak ji známe např. u sv. Justina mučedníka, ale jako o *druhu* filosofie odlišné od teologie, přesto ale více či méně vystavené na pramenech křesťanského Zjevení nebo věrouky. Otázka tedy zní: Nakolik je metodologicky legitimní, potřebné či dokonce nutné a zároveň filosoficky správné zapojovat tato teologická, anebo chcete-li náboženská, data do výkladu *první filosofie* neboli *metafyziky*?

O čem *metafysika* pojednává? V duchu co nejširšího realismu můžeme říci, že o reálném jsoucnu jakožto jsoucnu ve světle jeho posledních nebo též nejvyšších příčin. Tady vidíme možná ještě jasněji, o jakou výzvu či dilema se jedná:

Co to je *reálné jsoucno*? Nejenže je reálné kategoriální jsoucno stvořené Bohem, na tom se shodnou všichni křesťané, ale jsou i myslitelé, jako Domingo Bañez, kteří zahrnují i samotného Boha do reálného jsoucna, přesněji řečeno do formálního pojmu *obecného jsoucna* (*ens commune*) a tudíž ho činí přímou součástí vlastního zájmu metafysiky a užití analogické predikace jim to snad ještě více usnadňuje.

A jaké jsou ty *poslední* anebo *nejvyšší příčiny*? Můžeme se na ně dívat aristotelskou optikou a říci: Čtyři: dvě vnitřní (materiální a formální) a dvě vnější (účinná a finální). Ani to ale není bez teologického kontextu: Účinná příčina je ve svém důsledku Bůh sám, finální podobně a pokud rozlišíme příčinu formální na vnější a vnitřní, můžeme i tu vnější chápat jako příčinu exemplární, archetypální, vzorovou a tou ve svém důsledku není nic jiného než Boží ideje, tedy Bůh sám.

Další dilematem bude činnost či lépe řečeno fungování účinné příčiny reálného, kategoriálního jsoucna: Odvážíme se přistoupit k přirozenému důkazu *stvoření z ničeho* na základě nutného primátu aktu před potenci? Pokud ano, tím lépe! Dostaneme se k alespoň ke stvoření. Velká část metafyziků se toho dnes bohužel neodvažuje a dovolá se téměř výhradně zprávy či dogma o stvoření světa. A co existence nehmotných inteligencí, nazývaných též andělé, které nepochybně jsou reálným jsoucnem a docela důležitým, protože nám dávají poznat nahodilost či ne-nutnost hmoty při formaci pojmu reálného či obecného jsoucna? I jejich existenci lze čistě přirozeně – ba dokonce apodikticky dokázat – ale jen málokdo se touto cestou vydá. I jejich existenci nemálo metafyziků považuje za informaci, kterou přijímáme vírou ze Zjevení.

Nezapomeňme ale, že i sama křesťanská teologie obsahuje nejedno bohaté sdělení či téma týkající se metafyzických otázek: Jsou to především velká ontologická témata katolické dogmatiky jako Nejsvětější Trojice (vztahy a osoby sdílející jednu přirozenost), Vtělení Druhé božské osoby (hypostatická unie dvou přirozeností v jedné osobě), Vzkříšení jako konečný úděl těla a finalita separované duše, ale i eucharistická transsubstanciace navozující možnost reálného oddělení a existování akcidentů vzhledem k výchozí substanci. Tyto pravdy víry nepochybně prohlubují, obohacují a utvrzují metafyzické poznání a navozují i řadu zajímavých otázek, které by bez teologie či zjeveného náboženství nejspíš nikdy položeny nebyly.

Nemůžeme ani pominout otázku církevní disciplíny: kolik katolických myslitelů se dostalo se svými, byť jen filosofickými názory do konfliktu s církevní ortodoxií, a jejich náprava či odsouzení vzešla téměř vždycky z moci autority založené na víře, spíše než na zcela vyčerpávající a přesvědčivé filosofické polemice. Tolik tedy k úvodu do našeho tématu.

Důvody pro uplatňování teologických poznatků ve filosofii

Shrňme si tedy nyní na základě toho, co zde bylo nastíněno, vážné důvody pro uplatňování teologických poznatků ve filosofii: Křesťanské Zjevení (tedy Písmo sv. a božská Tradice) obsahují řadu pozitivních příspěvků k metafysickým tématům jako je reálné jsoucnost, příčina bytí, stvoření reálného jsoucnosti z ničeho, existence nehmotných reálných jsoucností, odlišení přirozenosti od osoby, reálná existence akcidentů bez původní přirozené substance anebo i nesmrtelnost lidské duše a vzkříšení těla.

V těchto věcech dává náboženská víra a ve svém důsledku pak i teologie nepochybně vyšší stupeň informovanosti i jistoty, kterou filosofie jen velmi pracně dobývá a v mnoha případech k těmto naukám není vůbec schopna dojít, omezuje se na jejich bezrozpornost, ale jejich aktuální existenci či pravdivost v mnoha případech není schopna dokázat a rozhodně už vůbec ne s mírou jistoty, jakou dává víra. Tímto směrem se nepochybně ubíral současný křesťanský filosof Étienne Gilson a papež Pavel VI. mu ve svém dopise z 8. srpna 1975 dává dokonce zapravdu, když oba hovoří výslovně o *metafyzice Exodu* založené na zjevení Božího jména Mojžíšovi (Ex 3, 14).

Sám filosof je pak také jako každý člověk tvor křehký, omylný a tápající, takže víra a na ní založená náboženská autorita mu v kritických momentech může skutečně posloužit jako světlo v temnotách a ukazatel pravdy ve zmatcích, nejistotách a omylech.

Různé způsoby uplatňování teologických poznatků ve filosofii

Neztrácejme ale ze zřetele, že tento vliv anebo uplatňování teologických poznatků ve filosofii, zvláště v metafyzice, může probíhat různým způsobem: V zásadě zde rozlišujeme vliv podstatně vnější, téměř negativní, mluvíme pak o tzv. *negativní či vnější křesťanské filosofii* anebo o vliv *podstatně vnitřní*, takže se pak taková křesťanská filosofie od teologie liší snad jen mírou rozumové spekulace.

Co mám na mysli, když mluvím o tzv. *negativní či vnější křesťanské filosofii*? Vnější křesťanskou metafysikou zde rozumím takovou metafysiku, která čistě přirozenými, a tedy rozumovými pochody, zkoumá a rozvíjí taková témata, která byla nastolena jen, anebo převážně díky křesťanskému Zjevení a katolické věrouce, takže bez fenoménu křesťanské nauky by pravděpodobně zůstala filosoficky nepovšimnuta anebo přinejmenším nerozvinuta. Takovými tématy jsou především stvoření reálného jsoucnosti z ničeho, odlišení přirozenosti od osoby, reálná existence akcidentů bez původní přirozené substance anebo vzkříšení těla. Zde historický fenomén křesťanské nauky působil a působí jako nepřehlédnutelná stimul a inspirátor, stejně tak i teologické spory týkající se těchto témat, třebaže je lze velmi dobře filosoficky promyslet ať už jde alespoň o jejich bezrozpornost, ale třeba v případě stvoření z ničeho i o dokazatelnost, byť velmi obtížnou. Bez tohoto vnějšího historického podnětu, kterým zde byla a je křesťanská věrouka, by současného filosofického rozvinutí – a často ani k zjištění samotného faktu – uvedené a jim podobné metafysické otázky prostě nedospěly.

Mluvíme-li o „negativní křesťanské metafyzice“, slovo *negativní* zde vůbec neznamená něco špatného, zlého nebo degenerujícího. Mám tím na mysli vnější dogmatickou normu, která

stojí jakoby vně samotného filosofického důkazu a která filosofovi, který je současně i věřícím katolíkem ukazuje na základě vyšší jistoty plynoucí z víry a z pozice církevní autority, kam by filosof dojít neměl anebo spíše ani nesměl. Jinými slovy, kde by mohl vinou jen osobní lidské křehkosti a omylnosti zbloudit a mylit se. Tuto vnější korekci i výslovně vyžaduje učitelský úřad církve ve svých zákonech, normách a dokumentech, týkajících se výuky filosofie na katolických školách (přinejmenším od encykliky Lva XIII. *Aeterni Patris* po *Fides et ratio* Jana Pavla II.)

Tento vnější filtr nebo chcete-li cenzura nemá ale nic společného s nepřesností, omylností anebo prostě s nějakou nespolehlivostí metafysiky jako vědy, metafysiky jako takové. Ta je jako čistě spekulativní a teoretická věda sama o sobě samozřejmě neomylná! Omylný je ovšem subjekt, její interpret anebo chcete-li provozovatel: *metafysik* jako člověk. V tomto smyslu je náboženská autorita *negativním* mantinelem: neříká metafysikovi pozitivně jak a jakými argumenty dojít k pravdivému závěru, ale varuje před závěry, které jsou z vyššího teologického principu nepřijatelné a mylné. Proto tedy mluvím o „negativní“ křesťanské metafysice či filosofii, která je na bázi této korekce budována, ovšem vnitřně a pozitivně vždy jen čistě rozumovými prostředky. K tomuto tématu napsal mj. zajímavou úvahu prof. Sousedík v článku *K vydání Gredtových Základů* (2008).

Důvody proti uplatňování teologických poznatků ve filosofii

Nenechme ale bez povšimnutí ani velmi vážné důvody pro odmítnutí uplatňování teologických poznatků ve filosofii.

První a zásadní otázka je, zda považujeme metafysiku anebo potažmo i filosofii za disciplínu skutečně vědeckou, s vlastní rigorózní metodologií, která má ambice podat pro své závěry jisté a spolehlivé důkazy anebo jde jen o jakousi esejistiku, v horším případě jen o nekonečné „uvažování nahlas“.

Druhou otázkou je její svébytnost a autonomie ve vztahu k jiným vědám; scholastikové by řekli že to je otázka *subalternace*. Má tedy metafysika vedle obecných a všem vědám společným základním principům i vlastní metafysické principy a důkazní postupy anebo je ve své podstatě jen pasivně *přejímá, podřizuje se* zásadám a poznatkům jiných věd, uspořádává je, aniž by mohla postavit vlastní důkaz k filosofickým tématům? Je tedy metafysika *subalternována* jiným vědám? Může snad tedy přijímat i aktivně a pozitivně křesťanská dogmata, která se pak např. stanou jednou z premis sylogistické argumentace?

Nejvýznamnější námitky bývají samozřejmě vznášeny proti legitimitě tzv. *positivní a vnitřní křesťanské filosofie* nebo konkrétněji metafysiky. Říká-li Martin Heidegger, že křesťanská filosofie je vlastně jedno nepochopení, že vůbec ani nikdy neexistovala, přirovnávajíc jí k absurditě „kvadratury kruhu“, má nepochybně na mysli právě onu pozitivní nebo vnitřně-křesťanskou filosofii.

Můžeme se ptát, zda když Jacques Maritain nejpozději v roce 1933 požadoval, aby se alespoň etika stala vědeckou disciplínou subalternovanou a ve vlastním smyslu slova podřízenou křesťanské teologii, zda domyslel hrozivé konsekvence tohoto pokusu: Kdyby totiž etika, metafysika anebo prostě jakákoliv filosofická disciplína byly vnitřně odvislé od teologických principů a nauk, které nutně vyžadují katolickou víru, jež pak může i smysluplně přijmout obsah Zjevení a církevní autoritu, nebylo by nic snazšího a logičtějšího než vznést požadavek, aby byly takovéto „křesťansko-filosofické“ obory prostě odstraněny z laických či bezkonfesních škol a fakult (myslím především fakulty právnické, lékařské a filosofické), protože jejich studenti i vyučující nejsou nutně ctností víry disponováni, čímž by byli k řádnému studiu etiky nebo i jiných na křesťanské teologii odvislých disciplín vnitřně indisponováni a ve svém důsledku z takového studia i diskvalifikováni.

Podmínění anebo zakotvení metafysiky v křesťanské víře také dělá tlustou čáru a páli mosty za společným interdisciplinárním dialogem a vykazuje takovouto metafysiku nenávratně na teologickou fakultu a do čistě katolického prostředí. Mimo ně by pak mohla být takováto vnitřně a pozitivně křesťanská filosofie nanejvýš diskutována jako historický či kulturní fenomén, bez možnosti podat širěji přijatelné a pochopitelné argumenty, které by nebyly podmíněny konfesním postojem.

To jsou tedy asi ty nejdůležitější námitky proti zásadnímu vlivu náboženské víry, autority nebo teologie na studium a pěstování metafysiky, má-li ještě zůstat svébytným filosofickým oborem.

Závěr: navrhované řešení

Na základě výše uvedených dilemat a důvodů pro i proti vlivu náboženské autority v metafysice a potažmo i ve filosofii jako takové, považuji za udržitelné a zastávám jako legitimní pouze pojetí metafysiky jako autonomní a čistě přirozené rozumové disciplíny; metafysiky jako spekulativní reflexe nad kategoriálním jsovcem z pohledu jeho vnitřních a vnějších nejvyšších příčin, která není vnitřně subalternována žádné další vědě, ani křesťanské teologii.

Toto pojetí však nevylučuje, ba dokonce vyžaduje, aby mezi příčinami jsovcna byla zahrnuta a reflektována i Příčina první a zcela nejvyšší, kterou též nazýváme Bohem, protože poznání její nutné existence a aktivním podílu jako nezbytné účinné, vzorové a finální příčiny není věcí výlučně náboženskou a teologickou, jež by vyžadovala nadpřirozené Zjevení a náboženskou víru filosofa. Stejně tak nepovažuji za nevhodné či nelegitimní rozvíjet přirozenou rozumovou reflexí významná metafysická témata, která byla *de facto* navozena historickým fenoménem křesťanství anebo teologickými spory. V tomto smyslu může každý historicko-kulturní fenomén a stejně tak i každá věda nastolit filosofický podnět, téma, které pak metafysika svými vlastními nástroji a principy zkoumá, třebaže ony „negativní“ meze dává teologie a víra v takovém stupni jistoty, že mezi jinými vědami a jevy nemá srovnání.

Něco podobného můžeme říci i o filosofujícím subjektu, tedy metafysikovi, který je věřícím křesťanem: v žádné vědě anebo oboru, ať už to je filosofie, právo, lékařství nebo politika, nelze postupovat v jakési schizofrenní dichotomii nebo dvojí pravdy, kde bychom něco zastávali čistě jako občané či filosofové, a něco opačného jako křesťané. Proto i ten vnější negativní filtr nebo – chcete-li vnitřní autocenzura – je eticky i metodologicky přijatelným stimulem, který vede věřícího člověka k hledání vědeckých závěrů slučitelných s jeho vírou, třebaže je hledá a dokazuje jen a jen vlastními a adekvátními metodami svého oboru, byť je k tomuto kroku podnícen vírou. Není třeba snad ani výslovně připomínat klíčový princip, že je-li tentýž Bůh autorem celého universa, nemůže se pak jeho pravda protirečit v přirozeném rozumu a v pravdách náboženských.

Pokud jde o praktický dopad anebo o aplikaci metafysiky – mluvím o tom celkem nerad, protože považuji metafysiku za čistě teoretickou, kontemplativní, spekulativní vědu, která nikdy nesmí být pragmaticky instrumentalizována anebo redukována pro potřeby nějaké jiné disciplíny – metafysika má cíl sama v sobě – pak mi dovoluji jen dva závěrečné postřehy:

Chce-li si tedy teologie „posloužit“ filosofii (*philosophia ut ancilla theologiae*) pak jí takováto autonomní metafysika anebo negativní či vnější křesťanská filosofie nabízí mnohem kvalitnější, důvěryhodnější a objektivnější podněty než křesťanská vnitřně teologizující metafysika, protože ta se díky své metodě jen stěží ubrání kruhovým sofismatům typu *petitio principii* (tzn. pokouší se dokazovat to, co je již obsaženo v použitých premisách, které se stávají součástí kruhové argumentace) a dříve nebo později se sama stane teologií, které původně chtěla věrohodně posloužit.

Stejně tak vnitřně křesťanskou metafysikou či etikou padá další vážně míněný dialog s profánními vědami a s nekřesťanským světem, protože ten – nástrojem nezbytným, totiž vírou a Zjevením – buď prostě nedisponuje nebo ho i odmítá. Můžeme sice říci: tím hůře pro něj, ale ono to stejně tak platí i pro metafysiku, má-li být průkaznou vědou a nesklouznout do vědy jiné, v horším případě do skepse a fideismu.

Autor:

P. Lect. PhDr. Mgr. Efrem Jindráček, PhD., OP (*1975, Praha), dominikán (1993-), kněz (2002-), absolvent CMTF UP (1994-1999, Mgr.) a Generálního studia sv. Tomáše Akvinského v Olomouci (2000-2002, Lect.); Filosofické fakulty Papežské university sv. Tomáše Akvinského v Římě (2003-2005, PhDr., 2005-2008, PhD.), kde nyní přednáší jako *docente aggregato* (2010- logika, metafyzika, dějiny tomismu a středověké filosofie) a současně pracuje od r. 2007 jako *vědecký asistent* na Filosofickém ústavu AV ČR v Praze. V posledních letech publikoval mj. *Dominikáni v Klatovech a duchovní atmosféra na sklonku středověku* (2018); *Paolo Barbò da Soncino: Questioni di Metafisica* (2017); *L'insegnamento domenicano a Roma 1909-2009* (2017); *L'influsso della causa primaria su quella secondaria: l'interpretazione del Liber de causis tra Tommaso d'Aquino, Sigieri da Brabante e Crisostomo Javell* (2014); *Několik poznámek k filosofickým důkazům existence separovaných substancí u Tomáše Akvinského* (2012); *Téma univerzálií v italském tomismu 14. a 15. století* (2012).

